

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Особливості соціальної ідентичності жінок зрілого віку

Студентки 2 курсу групи ЗПС-61
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю 053 - ПСИХОЛОГІЯ
Ольги БОТВІНОВОЇ

Керівник: к. психол. н., доц. ЗВО, кафедри загальної
психології
Олена НЕВОЄННА

Чотирьохрівнева шкала оцінювання
Кількість балів:

Члени комісії

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ	
1.1. Поняття соціальної ідентичності в психології: визначення, механізм формування	7
1.2. Статеві та гендерні аспекти формування соціальної ідентичності жінок	11
1.3. Психологічні особливості жінок зрілого віку	13
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. ОПИС ПРОЦЕДУРИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Мета та задачі дослідження. Соціально-демографічний опис вибірки	19
2.2. Процедура та опис методів дослідження	21
Висновки до 2 розділу	26
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ	
3.1. Аналіз та інтерпретація результатів ідентичності жінок, які виїхали за кордон під час повномасштабного вторгнення	27
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження ідентичності жінок, які залишилися в Україні під час повномасштабного вторгнення	31
3.3. Порівняльний аналіз та інтерпретація результатів ідентичності жінок, які виїхали за кордон та жінок, які залишилися в Україні під час повномасштабного вторгнення	36
Висновки до 3 розділу	39
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
АНОТАЦІЇ	50
ДОДАТКИ	52

ВСТУП

У сучасних умовах повномасштабної війни, що триває в Україні, та пов'язаних із нею значних соціальних змін, жінки зрілого віку (приблизно від 40 до 55-60 років) опинилися перед потребою не лише пристосовуватися до нових реалій, а й внутрішньо переосмислювати себе, свою роль у суспільстві та у власному житті. Цей період сам по собі є важливим етапом розвитку, який традиційно супроводжується змінами у системі цінностей, переглядом життєвих орієнтирів, зміною соціальних ролей, зокрема ролі матері у зв'язку з виходом дорослих дітей з дому, а також зростанням запитань, пов'язаних із так званою кризою середини життя [8], [24], [34]. Накладання цих вікових та психосоціальних змін на умови війни створює складний контекст для функціонування соціальної ідентичності.

У психології соціальна ідентичність визначається як частина самосприйняття людини, що ґрунтується на її усвідомленні належності до певної соціальної групи або груп, а також на емоційній та ціннісній важливості цієї належності для її «Я» [27]. Це поняття спирається на класичні підходи до вивчення ідентичності. У психосоціальній теорії розвитку Еріка Еріксона (Erikson, 1968) увага приділялася цілісності особистості та її розвитку протягом життя. Джордж Герберт Мід (Mead, 1934) підкреслював соціальне походження «Я», яке формується через взаємодію з іншими. Подальші дослідження, зокрема Глінди Брейквелл (Breakwell, 1986), описували механізми, що допомагають людині підтримувати відчуття стабільності у складних ситуаціях. Ентоні Гідденс (Giddens, 1991) наголошував на динамічному та рефлексивному характері ідентичності в умовах сучасних суспільних змін.

Проблема соціальної ідентичності розглядається у зв'язку з широким колом психологічних і соціальних явищ, які впливають на її стійкість та можливі зміни. До них належать тривожність, зокрема сепараційна тривога [16], показники психологічного благополуччя та його підтримка в умовах соціальної напруженості [20], [1], питання ідентичності у періоди суспільної нестабільності [5], переживання самотності та соціальної ізоляції [26], [40], зміни соціальних ролей і цінностей під час значних життєвих змін [41], [9], а також гендерні аспекти, зокрема вплив традиційних

і нових гендерних ролей [23], [12]. Такі дослідження показують, що соціальна ідентичність є багатоаспектним явищем, на яке впливають різні чинники.

В умовах масштабних змін, спричинених війною, тема соціальної ідентичності жінок зрілого віку набуває особливої практичної важливості. Це пов'язано з тим, що зміни життєвого середовища як зовнішні та територіальні (вимушена міграція, втрата домівки, переїзд у безпечніші регіони), так і внутрішні (переосмислення соціальних ролей, цінностей, життєвих орієнтирів, втрата звичного соціального статусу), можуть помітно впливати на структуру та стійкість соціальної ідентичності. Тому важливо розуміти, як у цьому періоді змінюється образ «Я» жінок, які чинники (соціальна підтримка, життєстійкість, індивідуальні ресурси) допомагають його зберігати, а які, навпаки, можуть його послаблювати.

Вивчення соціальної ідентичності жінок зрілого віку в таких умовах має значення не лише для кращого розуміння психологічних процесів, а й для практичної роботи з тими, хто пережив вимушені зміни. Отримані дані можуть бути корисними для створення програм психологічної підтримки, адаптації та відновлення жінок, які зіткнулися зі зміною соціального середовища, вимушеним переїздом або втратою звичних соціальних ролей. Це може сприяти їхньому психологічному благополуччю у післявоєнний період.

Об'єкт дослідження: соціальна ідентичність жінок.

Предмет дослідження: особливості соціальної ідентичності жінок зрілого віку.

Мета дослідження: вивчити особливості соціальної ідентичності жінок зрілого віку, які були вимушені покинути Україну під час повномасштабного вторгнення та жінок, які залишилися в країні.

Гіпотеза дослідження:

Ми припускаємо, що у жінок зрілого віку, які проживають в Україні та за її межами під час війни, соціальна ідентичність проявляється по-різному: у жінок в Україні вона зберігає більш традиційну орієнтацію на сімейну, професійну та національну належність, тоді як у жінок, які виїхали за кордоном відбувається переосмислення власного особового статусу та зростає значення особистісного самосприйняття і самореалізації в нових соціальних умовах.

Завдання:

1. Провести теоретичний аналіз понять соціальної ідентичності, самоусвідомлення та ролі соціального середовища у формуванні соціальної ідентичності.
2. Провести діагностику основних проявів соціальної ідентичності, а саме почуття належності до соціальних груп, самосприйняття як жінки сьогодення, рівень самооцінки та особливості рольового самовизначення у жінок зрілого віку.
3. Визначити специфічні особливості соціальної ідентичності у жінок, які залишилися в Україні, та жінок, які виїхали за кордон унаслідок повномасштабного вторгнення.

Методи дослідження:

- Метод семантичного диференціалу Чарльза Озгуда [31], [49],[56] - для оцінки емоційного та смислового сприйняття себе у соціальному контексті, що дозволить виявити суб'єктивну значущість різних аспектів ідентичності.
- Авторська анкета, розроблена з урахуванням тематики дослідження, - для виявлення соціальних факторів, що безпосередньо впливають на соціальну ідентичність, а також для оцінки рівня самовизначення жінок середнього віку в нових умовах.
- Шкала самооцінки Розенберга - [31], [57], [58] для оцінки загального рівня самосприйняття та емоційного ставлення до себе, що є важливим показником психологічного благополуччя.
- Індекс соціальної ідентичності (Social Identity Index) [31], [51] - дозволяє оцінити три ключові компоненти соціальної ідентичності: когнітивний (усвідомлення приналежності), емоційний (почуття до групи) та оціночний (оцінка групи).
- Методика “Хто Я?” (Twenty Statements Test) М. Куна і Т. Макпартленда (Kuhn & McPartland) - [28], [55] для виявлення змісту особистої ідентичності, її структури та глибини самоусвідомлення через самоописи.

Статистичні методи обробки результатів:

- Описова статистика (Descriptive Statistics). Використовувалася для первинного узагальнення та представлення вибірки, а також для отримання середніх значень (Mean) та стандартних відхилень (SD) за всіма діагностичними показниками
- Кореляційний аналіз за Спірменом -для визначення взаємозв'язків між показниками соціальної ідентичності, самооцінки та самовизначення, а також їхніх зв'язків із впливовими факторами.
- Критерій Манна-Уїтні -для виявлення статистично значущих відмінностей між групами (наприклад, між жінками, що залишилися в Україні, та тими, що емігрували).

-

Вибірку склали 75 жінок зрілого віку (згідно періодизації В.Ф.Моргуна) [29] віком 45-60 років. З них 34-жінки, які емігрували за кордон під час повномасштабного вторгнення, та 41 -жінки, що залишилися в Україні.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати, отримані на емпіричному рівні, можуть стати обґрунтованою основою для розробки та реалізації комплексних психологічних, соціальних та освітніх програм, спрямованих на підтримку жінок зрілого віку, які пережили зміну соціального середовища внаслідок війни, вимушеної міграції або втрати звичних соціальних ролей та життєвих орієнтирів. Такі програми допоможуть жінкам краще адаптуватися до нових умов, відновити психологічну цілісність, зберегти або перебудувати свою соціальну ідентичність та підвищити рівень психологічного благополуччя в умовах глибокої соціальної нестабільності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ

1.1. Поняття соціальної ідентичності в психології: визначення, механізм формування та сутність

Ідентичність є одним із центральних понять сучасної психології, оскільки відображає процес усвідомлення людиною самої себе. Вона показує, як людина розуміє, хто вона є, які ролі виконує у суспільстві та до яких груп належить. Це цілісне уявлення про себе, засноване на власних цінностях, досвіді та відчутті належності. Водночас ідентичність не є сталою, вона змінюється протягом життя під впливом зовнішніх (соціальних, культурних, історичних) і внутрішніх (психологічних, емоційних, рефлексивних) чинників [48]. Саме тому її можна розглядати як процес, який допомагає людині залишатися собою, зберігати послідовність власного «Я» і пристосовуватися до змін у навколишньому світі.

У психології виділяють кілька видів ідентичності, кожен з яких відображає певний аспект самосприйняття людини. Одним із таких видів є соціальна ідентичність, яка є предметом даного дослідження.

Соціальна ідентичність показує, до яких груп людина відчуває свою належність і яке емоційне та ціннісне значення має для неї ця приналежність [17]. Вона може стосуватися різних сфер життя: етнічної, професійної, вікової, релігійної, територіальної чи громадянської спільності. Таким чином, соціальна ідентичність допомагає людині відчувати себе частиною суспільства та усвідомлювати своє місце серед інших.

Історичний розвиток поняття соціальної ідентичності поступово змінювався від філософських роздумів до наукових психологічних концепцій. З розвитком соціальної психології у XX столітті це поняття набуло особливого значення і вийшло на передній план досліджень.

У 1970-х роках Анрі Теджфел (Henri Tajfel) та Джон Тернер (John Turner) [50] створили теорію соціальної ідентичності, розглядаючи її як частину «Я-концепції».

Вони вважали, що соціальна ідентичність є складовою того, як людина сприймає себе, і пов'язана з тим, до якої групи вона належить та які почуття це викликає [4], [21]. Позитивна соціальна ідентичність, за їхніми висновками, впливає на міжгрупову поведінку, формуючи почуття солідарності, але також і стереотипи чи упередження.

Ключовим положенням теорії Теджфела і Тернера [50] є те, що людина не лише усвідомлює свою належність до певних груп, але й прагне підтримувати позитивну оцінку цих груп через механізми категоризації, ідентифікації та соціального порівняння. Саме ці три механізми забезпечують формування й підтримання соціальної ідентичності та пояснюють, чому приналежність до групи стає важливою частиною самосприйняття.

Важливо також підкреслити, що соціальна ідентичність виконує кілька базових функцій. По-перше, вона забезпечує відчуття стабільності та послідовності «Я» у різних соціальних ситуаціях, що було детально описано Е. Еріксоном [52] у його концепції психосоціального розвитку. По-друге, соціальна ідентичність сприяє орієнтації в соціальному середовищі: через групову належність людина розуміє, які норми, цінності та моделі поведінки є для неї прийнятними. По-третє, вона допомагає будувати взаємини з іншими людьми, оскільки групова приналежність впливає на вибір соціальних контактів і формує очікування щодо взаємодії.

Науковці також звертають увагу на те, що соціальна ідентичність є ресурсом, який допомагає людині справлятися зі стресом та невизначеністю. Цей підхід був розроблений у працях Майкла Хогга (Michael Hogg), [54] який доводив, що у ситуаціях нестабільності люди частіше посилюють свою ідентифікацію з певними групами, щоб зменшити відчуття хаосу та підвищити психологічну визначеність. У цьому сенсі соціальна ідентичність виступає захисним психологічним фактором.

Ще одним важливим теоретичним положенням є те, що соціальна ідентичність включає не лише раціональне усвідомлення приналежності, а й емоційну складову. Як зазначає Глінда Брейквелл (Breakwell, 1986), [50] відчуття гордості, сорому або відповідальності, пов'язане з належністю до певної групи, має значний вплив на поведінку людини та її самосприйняття. Таким чином, соціальна ідентичність поєднує

когнітивні та емоційні компоненти, створюючи інтегроване уявлення про власне місце у суспільстві.

Сучасні дослідження підкреслюють, що соціальна ідентичність не існує ізольовано, а поєднується з іншими видами ідентичності — гендерною, професійною, національною, громадянською. Це дає підстави говорити про багаторівневу структуру ідентичності, у якій різні компоненти можуть посилювати або суперечити один одному. Наприклад, дослідження Ян Ельмаса і Ніни Гаррі (Ellemers & Haslam) [53] показують, що у контекстах соціальних змін певні ідентичності можуть ставати більш актуальними, витісняючи інші.

У психології існує кілька ключових підходів до вивчення соціальної ідентичності, кожен з яких розкриває її з різних сторін і пояснює особливості її становлення.

Соціально-психологічний підхід (Теджфел, Тернер) [59] зосереджується на тому, як людина ототожнює себе з певною групою та відмежовується від інших. Цей підхід пояснює процес поділу світу на «своїх» і «чужих», а ключовим механізмом у ньому є соціальне порівняння, що допомагає підтримувати позитивну самооцінку та згуртованість групи [27].

Когнітивний підхід акцентує увагу на тому, як через пізнавальні процеси формується уявлення людини про групи та власне місце серед них. Він описує, як люди створюють когнітивні схеми, що допомагають пояснювати поведінку інших у суспільстві, і як через це відбувається побудова соціального «Я» [1].

Соціокультурний підхід підкреслює роль культурного й історичного контексту. Тут соціальна ідентичність розглядається як результат взаємодії з культурою, цінностями та традиціями суспільства. Формування ідентичності відбувається через процеси інкультурації, соціалізації та засвоєння культурних сценаріїв поведінки [22]. Наприклад, Заграй [12] аналізує гендерну ідентичність жінки як результат осмислення культурних текстів, що також пов'язано із соціальною ідентичністю загалом.

Соціоісторичний підхід розглядає ідентичність як динамічний процес, який змінюється під впливом історичних подій і колективної пам'яті. У цьому контексті

важливу роль відіграє спільна історія, передача досвіду та колективна ідентифікація [46], [36].

Таким чином, механізми становлення соціальної ідентичності є багатограними та взаємопов'язаними. Вони реалізуються через кілька основних чинників.

По-перше, це належність до певних соціальних груп, у межах яких людина усвідомлює себе частиною спільноти -етнічної, гендерної, вікової, професійної чи іншої. Саме це дає відчуття приналежності, стабільності та підтримки [21].

По-друге, важливим є процес самоідентифікації, тобто усвідомлення власного місця в суспільстві. У цьому процесі індивід, зокрема жінка, інтегрує соціальні ролі, цінності та норми, відповідаючи на запитання «Хто я?». Цей підхід лежить в основі методики М. Куна і Т. Макпартленда «Двадцять тверджень» [28] і є важливою складовою цілісної ідентичності [35].

По-третє, формування ідентичності значною мірою залежить від соціального середовища, культури та історичного контексту. Сім'я, освіта, медіа, а також суспільні події, такі як війни чи міграційні процеси, визначають цінності та соціальні ролі, впливаючи на становлення особистості [23].

У межах різних концепцій виділяють низку факторів, які впливають на становлення та зміну соціальної ідентичності. До таких факторів належать соціальні трансформації, що можуть спричиняти кризу ідентичності у періоди нестабільності [5]. Особливо це стосується воєн, міграції та політичних змін, які істотно впливають на соціальну ідентичність [6], [45], [20], [10].

Вагомий вплив мають також медіа, соціальні стереотипи, сім'я та система освіти, адже вони формують образи й уявлення, що можуть як підтримувати здорову ідентичність, так і перешкоджати їй [14], [15]. Взаємодія між людьми, участь у соціальних групах і спільній діяльності сприяють зміцненню відчуття приналежності та підтримують соціальну ідентичність.

Підсумовуючи огляд наукових підходів, можна відзначити, що А. М. Османова та Л. М. Співак [31] розглядають механізми становлення соціальної ідентичності через етнічну приналежність, К. О. Аккая [2] досліджує її в мультикультурному середовищі, І. Р. Петровська [33] аналізує громадянську ідентичність, В. В.

Сардаковський [41] розкриває особливості функціонування соціальної ідентичності, а О. В. Шершньова [47] вивчає проблеми культурної ідентичності в сучасному діалозі.

Отже, соціальна ідентичність є динамічним і багатовимірним явищем, що формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Вона змінюється разом із розвитком особистості та умовами її життя, відображаючи здатність людини зберігати цілісність у різних соціальних контекстах. У наукових підходах підкреслюється, що становлення соціальної ідентичності пов'язане з поєднанням особистісних рис, соціальних ролей і культурних впливів, які визначають спосіб самосприйняття та взаємодії з іншими. Таким чином, це складне психологічне явище, у якому переплітаються індивідуальні, соціальні та культурні виміри.

1.2. Статеві та гендерні аспекти формування соціальної ідентичності жінок

Формування соціальної ідентичності особистості є результатом складної взаємодії багатьох факторів. Серед них важливе місце займають стать та гендер. Ці категорії мають визначальну роль у формуванні індивідуального та колективного самосприйняття, впливають на місце людини в суспільстві та її становлення особистості. Розуміння взаємодії статевих і гендерних аспектів є дуже важливим для аналізу соціальної ідентичності жінок.

У психологічній та соціальній науці чітко розрізняють поняття «стать» (sex) та «гендер» (gender). Біологічна стать визначається вродженими анатомічними та фізіологічними ознаками, що поділяють індивіда на чоловіка або жінку. Але гендер, на відміну від статі, є продуктом соціальної взаємодії та культурного контексту. Він охоплює уявлення про те, якими мають бути ролі, поведінка та обов'язки жінок і чоловіків у суспільстві незалежно від їх біологічних особливостей. Як зазначала Джудіт Батлер, гендер формується через повторення певних дій і звичок. За їх допомогою людина поступово вчиться поводитись відповідно до очікуваної ролі. Заграй [12] розглядає гендерну ідентичність жінки як результат інтерпретації культурних текстів. У підсумку, стать розглядається як біологічна константа, а гендер як динамічна соціальна роль. Сучасна психологія визнає, що гендер не обмежується

лише поділом на чоловічий і жіночий, а може мати різні форми прояву. Такий підхід розширює розуміння соціальної ідентичності людини. Тому що групова належність може також формуватися не лише за біологічною статтю, а й за самовизначеним гендером.

Гендерна соціалізація є безперервним життєвим процесом засвоєння індивідом соціокультурних норм та ролей, пов'язаних з його гендерною належністю. Він розпочинається з народження та триває протягом усього життя. Ключову роль у становленні жіночої ідентичності визначають три головні чинники соціального впливу: родина, освітні заклади (дитячий садок, школа) та засоби масової інформації. Вони формують суспільні очікування щодо «жіночої поведінки». Проте жінки можуть прагнути відповідати їм або чинити опір, наприклад, поводитися інакше, ніж від них очікує суспільство, що теж впливає на їхню соціальну ідентичність.

Історично українське суспільство культивувало традиційні ролі жінки, такі як матір, дружина, берегиня домашнього вогнища. Ці ролі міцно закріпилися в нашій культурі. Проте у сучасному суспільстві, під впливом модернізації та емансипації, відбулася еволюція жіночої ролі. Жінки інтегруються у всі сфери суспільного життя, прагнучи професійної самореалізації та незалежності. Ці зміни часто призводять до конфлікту ролей, а також до тиску подвійного навантаження на жінку поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками. Як зазначають Короход, Татьянчиков та Самара [23], сучасне суспільство очікує від жінки виконання багатьох, іноді несумісних ролей, і це суттєво впливає на формування її гендерної самоідентифікації.

Зрілий вік для жінок часто супроводжується зіткненням з гендерними стереотипами та соціальними обмеженнями. В сучасних умовах суспільство орієнтовано на молодість, продуктивність та зовнішню красу, це сприяє девальвації ідентичності жінок зрілого віку у професійній сфері (ейджизм), соціальній сфері (зменшення видимості) та тілесній сфері (невдоволення зовнішністю). Такий тиск може сприяти зниженню самооцінки, відчуттю виключності з соціальних зв'язків та самотності у жінки [26], [40].

Також емоційна праця, що здійснюється жінками в сім'ї, часто залишається недооціненою. Проте вона є невід'ємним елементом жіночої ідентичності, що включає підтримку емоційного клімату в родині та турботу про благополуччя інших [12]. Материнство є однією з ключових ролей жінки, проте у зрілому віці, коли діти залишають батьківський дім, може відбуватися переосмислення ролі матері та переживання «синдрому порожнього гнізда» [3], що зумовлює потребу в адаптації.

Сучасні соціальні зміни, зокрема воєнний стан, кардинально впливають на гендерні ролі та жіночу ідентичність, спричиняючи їхню перебудову. Війна призводить до перебудови традиційних ролей завдяки масовим переміщенням, втраті дому, зміні економічної ролі жінки. Це сприяє виникненню нових соціальних ролей, таких як жінка-волонтерка, жінка-захисниця, жінка-годувальниця, жінка-емігрантка [6], [45]. Зміни звичного розподілу чоловічої та жіночої роботи змушують жінок виконувати нетипові ролі, що вимагає формування нових соціальних сценаріїв та адаптації до екстремальних умов. Ці процеси сприяють формуванню нової ідентичності, орієнтованої на більшу стійкість та внутрішню цілісність [24].

Соціальна ідентичність жінок зрілого віку формується в інтерсекційному контексті, де перехреснюються впливи віку, соціального статусу, гендеру та життєвого досвіду. Жінки в цьому віці живуть і діють у суспільстві, орієнтованому на молодість, що створює психологічний тиск. Період після сорока років є часом самоусвідомлення та особистісної трансформації [8], [34]. Ідентичність жінки у зрілому віці стає активною відповіддю на соціальні виклики, вимагаючи гнучкості, ресурсності та стійкості, але також несе ризики кризи.

Оскільки стать і гендер є важливими чинниками формування соціальної ідентичності, особливо в умовах змін та соціального тиску, варто зосередитися на глибшому аналізі психологічних особливостей саме жінок зрілого віку, що дозволить виявити особливості їхніх процесів ідентифікації і життєвих задач.

1.3. Психологічні особливості жінок зрілого віку

Зрілий вік є періодом значних психологічних змін та переосмислення, що має особливу специфіку для жінок через поєднання біологічних, психологічних та соціальних чинників, які впливають на їхню соціальну ідентичність.

У цьому віці зростає потреба у внутрішній стабільності та визначеності, що пов'язано з накопиченим досвідом і необхідністю адаптації до нових життєвих обставин.

У психології зрілий вік умовно охоплює період від 40 до 55-60 років. Це один із найдовших та найпродуктивніших етапів життя, що характеризується стабілізацією професійної кар'єри та сімейного життя, але водночас є періодом інтенсивної переоцінки життєвих орієнтирів, а іноді втратою та пошуком нових смислів [34], [8].

У цей період жінки більше зосереджуються на аналізі життєвих результатів, оцінюють відповідність між власними очікуваннями та реальними досягненнями.

Також набувають значення фізіологічні, психологічні та соціальні особливості жінок зрілого віку. Біологічні зміни стосуються передусім фізичного стану, здоров'я та функціонування організму. У цей час жінка може зіштовхнутися з початком менопаузи та гормональними перебудовами, які впливають на загальне самопочуття. Такі процеси часто спричиняють труднощі зі сном, зниження концентрації уваги, зміни у вазі.

Незважаючи на те, що ці фізіологічні зміни є природною частиною життя, вони нерідко викликають занепокоєння та вимагають адаптації не лише тіла, а й психіки.

На психологічному рівні це може проявлятися у підвищеній чутливості до власного стану, посиленні самоконтролю та потребі зберегти відчуття компетентності у повсякденних ролях. Відповідно до психологічних змін, властивих цьому віку, відносять підвищену рефлексивність, самопізнання, перегляд минулих досягнень, помилок та стосунків, а також пошук нових цілей.

Однак слід відзначити, що на сімейну динаміку цього етапу життя впливають також соціальні чинники, серед яких дорослішання дітей і їхня сепарація, можлива

хвороба чи втрата батьків, а також розлучення. До важливих соціальних змін належать і професійні зрушення, пов'язані з емоційним виснаженням, вигоранням або невідповідністю між попереднім досвідом і новими вимогами, що потребують переосмислення власних ролей.

У період зрілості провідною метою особистості стає досягнення продуктивності, яка виявляється у турботі про наступні покоління та у суспільному внеску. Відповідно до концепції Еріка Еріксона [52], цей вік відповідає стадії «продуктивність проти стагнації», яка охоплює приблизно період від сорока до шістдесяти п'яти років.

У межах продуктивності жінки зрілого віку реалізують себе через різні форми соціальної активності. Одним із головних проявів є батьківство, що пов'язане з вихованням дітей, передачею досвіду та самореалізацією у ролі бабусі. Важливе місце посідає й професійна діяльність, яка полягає у вдосконаленні майстерності, наставництві та створенні значущих проектів.

Не менш суттєвою є суспільна участь, що виявляється у волонтерській роботі, творчій діяльності та залученні до життя громади. Саме ці форми соціального внеску формують позитивну соціальну ідентичність жінки. Водночас загроза стагнації постає тоді, коли людина не знаходить шляхів для самореалізації, що може призвести до втрати життєвого сенсу, фрустрації, розчарування, а також до ізоляції та кризи ідентичності [13].

Період зрілості нерідко пов'язаний із низкою кризових чинників, які помітно впливають на жіночу ідентичність і психологічне благополуччя. До таких чинників належать втрата близьких, розлучення та переживання самотності, що призводять до порушення усталених соціальних ролей [26], [40].

Вихід дітей з родинного дому, відомий як «синдром порожнього гнізда» [3], змінює центральну роль матері та спонукає її шукати нові сфери самореалізації. Професійне виснаження або необхідність змінити сферу діяльності також порушують стабільність професійної складової ідентичності. Крім цього, гендерна дискримінація й ейджизм [32] спричиняють знецінення досвіду, труднощі з працевлаштуванням, зменшення соціальної значущості та зниження самооцінки.

Водночас зрілий вік не обмежується лише кризами, адже відкриває нові можливості для перегляду та розширення соціальних ролей, що збагачує ідентичність жінки. Це може проявлятися у переході від ролі «матері» до ролі «жінки з вільним вибором». Сучасні реалії, зокрема воєнний стан в Україні та процеси міграції, формують нові, часто вимушені, але значущі соціальні ролі: емігрантка, волонтерка, захисниця, годувальниця, фахівчиня, доглядальниця. Така рольова багатозначність одночасно виступає викликом, який потребує адаптаційних ресурсів, і ресурсом для особистісного розвитку [24].

Психологічна адаптація жінок зрілого віку до нових умов, зокрема війни, міграції та соціальних утрат, є ключовим чинником збереження ідентичності. Стратегії подолання включають пошук нових смислів і життєвих цілей [13], духовне оновлення, підтримку соціальних зв'язків через участь у волонтерських ініціативах, спільнотах або психологічних групах підтримки [20], а також використання накопиченого життєвого досвіду, що допомагає долати стрес.

Слід наголосити, що вплив культурного середовища має істотне значення. В українському контексті, в умовах воєнних подій, процес адаптації пов'язаний із перебудовою ідентичності в умовах постійного стресу. Для українців, які перебувають за кордоном, адаптація пов'язана насамперед із інтеграцією в нове культурне середовище та водночас із збереженням власної ідентичності [47], [2].

Таким чином, період зрілості сприяє розвитку глибокої рефлексії, посиленню самосвідомості та внутрішньому оновленню. У цей час жінки переосмислюють пройдений життєвий шлях, формуючи нову життєву позицію та зрілу Я-концепцію, що передбачає поєднання різних ідентичностей у цілісну систему. Крім цього, саме в цей період спостерігається перехід від зовнішньої до внутрішньої мотивації, коли зменшується залежність від зовнішніх оцінок. Успішне подолання кризових ситуацій сприяє становленню більш стійкої та інтегрованої ідентичності [42]. Для збереження її цілісності жінки зрілого віку використовують як внутрішні ресурси (психологічну зрілість, емпатію, життєву мудрість, оптимізм, гнучкість, духовність, здатність до саморегуляції), так і зовнішні. До зовнішніх ресурсів належать соціальна підтримка (тісні зв'язки з родиною, друзями, колегами), терапевтичні практики (звернення по

допомогу до психологів, участь у групах підтримки) та нові соціальні спільноти (долучення до різних груп за інтересами) [19], [20]. Використання цих ресурсів допомагає жінкам долати життєві виклики та підтримувати подальший особистісний розвиток.

Поєднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів забезпечує жінці можливість підтримувати стабільність і продовжувати особистісне зростання в умовах змін.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Соціальна ідентичність у психології розглядається як багатомірне явище, що проявляється в усвідомленні індивідом своєї приналежності до соціальних груп та емоційно-ціннісної значущості цієї приналежності для його «Я».
2. Існуючі теоретичні підходи до визначення соціальної ідентичності розглядають її з боку соціально-психологічного підходу, що зосереджений на ідентифікації з групою; когнітивному, який акцентує увагу на пізнавальних процесах формування особистості; соціокультурному підході, в межах якого підкреслюється роль культурного контексту та соціально-історичного, який розглядає вплив історичних подій на формування ідентичності.
3. В якості механізмів формування соціальної ідентичності виступають належність особистості до певної соціальної групи, процес самоідентифікації та роль соціального середовища, культурний та історичний контекст. Основними факторами, що впливають на ідентичність є соціальні зміни, медіа та стереотипи, сім'я, освіта та міжособистісна взаємодія.
4. Зрілий вік у психології визначається як період від 40 до 55-60 років, який характеризується переоцінкою життєвих орієнтирів та пошуком нових смислів. Формування ідентичності жінки у цьому віці суттєво залежить від біологічної статі та соціально-рольових гендерних аспектів, що обумовлюють її психосоціальні завдання та сприйняття.
5. Особливостями жінок зрілого віку виступають біопсихосоціальні зміни, потреба у продуктивності та зіткнення з кризовими чинниками, такими як втрати, зміна ролей, ейджизм. Водночас, цей період відкриває можливості для

розширення соціальних ролей, психологічної адаптації та внутрішньої трансформації, що спирається на внутрішні та зовнішні ресурси.

6. За результатами останніх досліджень соціальної ідентичності виявлено широке коло питань, що вивчають її в контексті психологічного благополуччя, самотності, гендеру, трансформацій. У контексті змін, пов'язаних з повномасштабним вторгненням в Україну, жінки зрілого віку потребують посиленої психологічної підтримки, що підкреслює необхідність подальших досліджень соціальної ідентичності жінок в умовах кризових соціальних змін.

РОЗДІЛ 2

ОПИС ПРОЦЕДУРИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Мета та задачі дослідження. Соціально-демографічний опис вибірки

Теоретичний аналіз сучасних досліджень соціальної ідентичності жінок показує, що науковий інтерес переважно зосереджується на окремих соціальних групах: зокрема, на молодих жінках, які є внутрішньо переміщеними особами [20], на жінках зрілого віку в умовах значних життєвих змін [24], а також на групах, що зазнали професійних чи соціальних трансформацій [3]. У сучасних публікаціях з'являються окремі роботи, присвячені досвіду українських жінок у період війни, зокрема дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції, самопрезентації українок у соціальних мережах під час вимушеної міграції та психологічних особливостей стану жінок, які через війну виїхали за кордон. Водночас більшість робіт зосереджені на окремих аспектах ідентичності без безпосереднього порівняння жінок, які проживають в Україні, та тих, хто тимчасово або постійно мешкає за кордоном.

Окремого значення набуває вивчення соціальної ідентичності жінок у контексті повномасштабного вторгнення в Україну, коли багато жінок зіткнулися з необхідністю адаптації до нових соціальних і культурних умов. У наукових публікаціях розглядаються питання гендерної та національної ідентичності [33], [36], а також особливості самосприйняття жінок у період вимушених змін. Безпосереднє порівняння жінок, які залишилися в Україні, і тих, хто виїхав за кордон під час війни, становить окремий інтерес. Тому в цьому дослідженні виконано також порівняльний аналіз цих двох груп.

Спираючись на результати теоретичного аналізу, була поставлена наступна мета: вивчити та порівняти особливості соціальної ідентичності жінок зрілого віку, які були вимушені покинути Україну під час повномасштабного вторгнення, та жінок, які залишилися в країні.

Припускається, що у жінок зрілого віку, які проживають в Україні та за її межами під час війни, соціальна ідентичність проявляється по-різному. Це може бути

пов'язано з адаптацією до іншого соціокультурного середовища та необхідністю формувати нові життєві опори.

Для досягнення поставленої мети та емпіричної перевірки гіпотези було визначено такі завдання дослідження:

1. Провести діагностику основних проявів соціальної ідентичності, а саме почуття належності до соціальних груп, самосприйняття як жінки сьогодення, рівень самооцінки та особливості рольового самовизначення у жінок зрілого віку.
2. Визначити специфічні особливості соціальної ідентичності у жінок, які залишилися в Україні, та жінок, які виїхали за кордон унаслідок повномасштабного вторгнення.

Емпіричне дослідження було проведено в червні 2025 року на загальній вибірці, яка охопила 75 жінок зрілого віку. Зрілий вік визначався відповідно до підходу Моргуна В. [29], який вважає зрілість періодом від 45 до 60 років. Цей етап життєвого шляху характеризується переоцінкою цінностей та зміною соціальних ролей, що робить цю вибірку особливо чутливою до впливу екстремальних зовнішніх факторів, спричинених війною.

У обстеженні брали участь дві незалежні групи, зіставні за віковими показниками, що дало змогу провести міжгрупове порівняння та здійснити верифікацію гіпотези:

- Перша група: 34 жінки, які були змушені покинути Україну після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року та проживали за кордоном.
- Друга група: 41 жінка, яка на момент дослідження постійно проживала на території України.

Усі учасниці брали участь у дослідженні добровільно. Набір досліджуваних здійснювався через інтернеті за допомогою електронної анкети. Учасниці відгукнулися на особисте запрошення та оголошення у соціальних мережах, що дозволило охопити цільову групу, незважаючи на їхнє географічне розташування. Усі досліджувані жінки надали інформовану згоду на участь у дослідженні, при цьому була дотримана анонімність отриманих результатів. З огляду на отримані дані, вибірка

була достатньою за обсягом для проведення запланованого кореляційного та порівняльного аналізу.

2.2. Процедура та опис методів дослідження

Дослідження проводилося дистанційно у форматі онлайн-опитування. Такий спосіб був обраний з метою забезпечення максимальної доступності для досліджуваних незалежно від їхнього поточного місця проживання, що було критично важливим для охоплення групи вимушених мігранток. Для збору даних була використана електронна анкета (зокрема, Google Forms), що містила детальні інструкції щодо мети дослідження та гарантії конфіденційності. Проведення опитування включало послідовне застосування психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження особливостей соціальної ідентичності. Кожен метод був обраний з метою діагностики конкретного компонента, необхідного для верифікації гіпотези.

Авторська анкета була розроблена з метою отримати не лише соціально-демографічні дані, а й зрозуміти, як жінки зрілого віку сприймають себе у нових життєвих умовах. Її вибір зумовлений потребою зафіксувати ті аспекти особистого досвіду, які не відображаються в інших психодіагностичних методах, використаних у дослідженні, проте мають значення для розуміння соціальної ідентичності.

Метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда [31], [49], [56] використано для дослідження емоційно-сміслового сприйняття образу «Я - жінка сьогодення» у контексті соціальних змін та адаптаційних викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням. Застосування цього методу дає змогу оцінити ставлення, що відображає внутрішній стан жінок зрілого віку в різних життєвих обставинах.

Семантичний диференціал побудований на тривимірній моделі особистісного смислу, яка охоплює фактори «оцінки», «сили» та «активності». У межах цього дослідження жінки оцінювали себе за двадцятьма біполярними характеристиками, використовуючи п'ятибальну шкалу, де «1» означає максимально негативне значення, а «5» -максимально позитивне.

Відбір шкал SD1-SD20 був пов'язаний із потребою охопити ті характеристики, які описують те, як жінка ставиться до себе та як вона бачить себе в умовах складної життєвої ситуації. Усі показники об'єднані у три факторні групи відповідно до моделі Осгуда.

Перша група охоплює фактор «оцінки», що відображає загальне емоційно-ціннісне ставлення до себе. До цієї групи належать характеристики впевненості (SD1), відчуття потрібності (SD2), сили або слабкості (SD3), переживання захищеності (SD4), незалежності (SD5), авторитетності (SD6), оптимізму (SD8), відчуття щастя (SD10), спокою (SD11), доброзичливості (SD12), здатності любити (SD13) та відчуття власної цінності (SD20). Ці показники дають уявлення про те, яким чином жінка емоційно оцінює себе в теперішніх умовах.

Друга група представляє фактор «сили», що стосується внутрішньої опори та здатності зберігати стійкість. До цього фактору включено відкритість до нового (SD9), самодостатність (SD17), гармонійність (SD18) та надійність (SD19). Ці характеристики дозволяють простежити рівень внутрішньої збалансованості та структурованості, які підтримують адаптаційні процеси.

Третя група відповідає фактору «активності», який описує динамічність, життєву включеність і здатність до дії. До цієї групи належать активність (SD7), енергійність (SD14), лідерські риси (SD15) та цілеспрямованість (SD16). Ці показники відображають рівень ініціативності та мобільності.

Використання семантичного диференціалу дозволяє комплексно оцінити емоційно-сміслові компоненти образу «Я - жінка сьогодення» та виявити ті аспекти ставлення до себе, які підтримують або ускладнюють адаптацію в умовах зміненого соціального середовища.

Методика «Хто я?» (Twenty Statements Test, TST) [55], розроблена М. Куном і Т. Макпартлендом [28], була використана для того, щоб зрозуміти, як жінки описують себе власними словами у теперішній життєвій ситуації. Цей метод дозволяє побачити, на які ролі, риси, види діяльності та внутрішні переживання жінки звертають увагу, коли говорять про себе. Формат відкритих відповідей створює можливість отримати

живі, щирі описи без жорстких рамок, що дає ширше бачення того, як жінки сприймають себе саме зараз.

Усі відповіді були впорядковані за змістом, що дало змогу виділити п'ять напрямів аналізу (K1-K5). Це впорядкування показує, які саме елементи жінки згадують частіше і на що вони звертають увагу, коли описують себе у теперішній момент. Кожен напрям відображає певний зміст відповідей - від конкретних соціальних ролей до внутрішніх переживань та роздумів.

Перший напрям це соціально-ролеві відповіді (K1): висловлювання, пов'язані з життєвими ролями у сім'ї та суспільстві. Ці відповіді допомагають зрозуміти, які соціальні ролі мають для жінок найбільше значення та як вони описують свою присутність у різних сферах життя.

Другий напрям це особистісні оцінки й характеристики (K2): риси, якими жінки описують свій характер або стиль поведінки. Цей тип відповідей показує, які якості жінки вважають важливими для свого самосприйняття.

Третій напрям це конкретні описи обставин (K3): твердження, що стосуються фактів життя, походження чи ситуацій, які жінка вказує як частину свого теперішнього стану.

Четвертий напрям це ситуативні описи (K4): відповіді, що відображають поточну діяльність або щоденні завдання, які зараз займають місце в житті жінки.

П'ятий напрям це рефлексивні й ціннісні висловлювання (K5): описи внутрішніх процесів, переживань і тих роздумів, через які жінка намагається зрозуміти себе, свої потреби або зміни у житті.

Таке групування відповідей дало можливість побачити не лише те, як жінки описують себе, а й те, які теми, ролі й переживання відіграють найбільшу роль у їхньому щоденному досвіді в умовах теперішньої соціальної ситуації. Це допомагає краще зрозуміти, що для них є важливим у теперішній момент і як вони окреслюють себе у різних вимірах життя - від конкретних обставин до внутрішнього світу.

Методика індексу соціальної ідентичності Дж. Камерона [31], [51] була використана для того, щоб оцінити, наскільки жінки відчують свою належність до певної соціальної групи та яке місце ця належність займає у їхньому житті. Цей

інструмент дозволяє побачити різні сторони цього процесу - від емоційного ставлення до групи до того, наскільки вона впливає на повсякденну поведінку.

Перший показник «A total», який описує емоційний бік належності. Він показує, наскільки жінка приймає свою групу на емоційному рівні, чи має відчуття гордості та внутрішнього зв'язку, а також чи приносить їй група підтримку та позитивні переживання. Через цей компонент можна побачити, чи створює належність до спільноти відчуття опори та емоційної стійкості.

Другий показник «C total», який стосується усвідомлення належності. Він показує, наскільки важливою для жінки є її група в особистому житті, чи пов'язує вона з нею свої цінності, досвід або життєві орієнтири. Цей компонент відображає те, яке місце займає група у формуванні загальної картини про себе і те, що вона вважає значущим у своєму житті.

Третій показник «T total», який описує повсякденні дії, пов'язані з належністю до групи. Він показує, наскільки жінка залучена до життя спільноти, чи бере участь у спільних активностях, підтримує зв'язок з іншими учасниками та чи проявляє групову належність через конкретні вчинки. Цей компонент дозволяє побачити, як приналежність проявляється у реальній поведінці.

Використання індексу соціальної ідентичності дало можливість отримати цілісну картину того, як жінки оцінюють своє членство у групі емоційно, усвідомлюють його важливість та проявляють у щоденній діяльності. Це дозволило зрозуміти, чи може належність до спільноти виконувати роль опори у складних життєвих обставинах.

Шкала самооцінки Розенберга (Rosenberg Self-Esteem Scale, RSS_Total) [31], [57], [58] була обрана тому, що дозволяє оцінити рівень самоповаги та прийняття себе. Цей показник є важливим для розуміння того, як жінки зрілого віку ставляться до себе у складних життєвих обставинах і наскільки вони зберігають внутрішню рівновагу.

Методика складається з десяти тверджень, на які учасниці відповідали, використовуючи шкалу від «повністю згодна» до «повністю не згодна». Твердження поділяються на два типи: частина з них сформульована у прямій позитивній формі, а частина подана у зворотній, тобто містить негативне змістове забарвлення. Такий

поділ дозволяє точніше оцінити загальне ставлення до себе та уникнути формальних відповідей.

Після заповнення анкети всі відповіді були перетворені на кількісні значення і об'єднані в один загальний показник RSS_Total , який відображає рівень самооцінки.

Використання шкали Розенберга у цьому дослідженні є доцільним, тому що вона дає змогу отримати чіткий числовий показник самооцінки в групі та порівняти його між двома групами жінок.

Для забезпечення надійності та достовірності отриманих емпіричних даних, був застосований комплекс статистичних методів обробки результатів:

1. Описова статистика (Descriptive Statistics)

Застосовувалася для первинного аналізу вибірки: обчислення середніх значень (Mean), стандартних відхилень (sd) та кількості респонденток. Це надало загальне уявлення про структуру даних та підготувало базу для подальших статистичних процедур.

2. Кореляційний аналіз за Спірменом (Spearman's rho)

Використовувався для встановлення взаємозв'язків між діагностичними показниками всередині кожної групи. Іншими словами, цей метод дозволяє побачити, які показники змінюються одночасно, у якому напрямку рухаються та наскільки тісно пов'язані між собою. Кореляційний аналіз Спірмена є оптимальним у випадках, коли дані не є рівномірними або можуть не мати лінійного характеру.

3. U-критерій Манна-Уїтні (Mann-Whitney U-test)

Застосовувався для визначення статистичних відмінностей між двома незалежними вибірками («Україна» та «За кордоном») за всіма діагностичними показниками. Метод є ефективним тоді, коли дані не відповідають нормальному розподілу, іншими словами -коли значення не утворюють симетричну рівну криву й можуть бути зміщеними або нерівномірними. U-критерій є надійним інструментом для соціально-психологічних досліджень із реальними вибірками, де відповіді часто мають змішаний характер.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

1. Вибірка складалася з двох груп жінок зрілого віку (від 45 до 60 років) відповідно до періодизації В. Моргуна. Перша група включала 34 жінки, які після початку повномасштабного вторгнення проживають за кордоном; друга - 41 жінку, які залишилися в Україні.
2. Дослідження проводилося дистанційно за допомогою Гугл-форми. Усі учасниці брали участь добровільно, з дотриманням анонімності та конфіденційності.
3. Для досягнення мети дослідження було використано комплекс методик, спрямованих на діагностику різних компонентів соціальної ідентичності: авторська анкета, метод семантичного диференціалу Осгуда, методика «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда, індекс соціальної ідентичності Дж. Камерона та шкала самооцінки Розенберга.
4. Для статистичної обробки результатів були застосовані: описова статистика - для первинного узагальнення даних; кореляційний аналіз за Спірменом - для виявлення взаємозв'язків між показниками; критерій Манна-Уїтні - для визначення міжгрупових відмінностей.
5. Отримана вибірка була достатньою для проведення запланованого кореляційного та порівняльного аналізу.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ

3.1 Аналіз та інтерпретація результатів ідентичності жінок, які виїхали за кордон під час повномасштабного вторгнення в Україну

Описова статистика дає змогу визначити загальну картину вираженості складових Я-образу, самоідентифікації та самооцінки жінок, які взяли участь у дослідженні. Узагальнені показники наведено у Таблиці 1 та Додатку А.

Показники соціально-рольового компонента ($K1$, $M=2.47$; $sd = 2.54$) та особистісно-оцінних висловлювань ($K2$, $M=2.85$; $sd = 3.64$) за методикою «Хто Я?» мають найвищі середні значення серед усіх категорій тверджень. Це свідчить про те, що в структурі самоідентифікації найбільш представлені описи, пов'язані з виконанням соціальних ролей та оцінками власних якостей.

Це цілком природно, оскільки для жінок зрілого віку, які стикаються зі зміною соціального середовища, самовизначення через стабільні соціальні ролі (матір, дружина, фахівчиня) та внутрішні оцінки є ключовим механізмом збереження цілісності «Я» в умовах невизначеності.

Категорії описових характеристик ($K3$, $M=0.53$; $sd = 0.90$), поведінкових проявів ($K4$, $M=0.35$; $sd = 1.18$) та рефлексивно-ціннісних висловлювань ($K5$, $M=0.68$; $sd = 1.36$) мають значно нижчі середні показники. Це може свідчити про меншу частоту появи цих типів тверджень у процесі усвідомлення себе, однак не дозволяє робити висновки про рівень рефлексії чи особливості адаптації -такі судження виходять за межі описової статистики.

Низька частота згадування конкретно-описових ($K3$) та ситуативно-діяльнісних ($K4$) характеристик може бути пов'язана з тим, що в умовах еміграції та війни поточні обставини життя (місце, робота, діяльність) є надто мінливими та невизначеними. Тому жінки частіше спираються на стійкішу соціально-рольову та внутрішньо-оцінну складову ідентичності ($K1$, $K2$).

Таблиця 1.

Середні значення та стандартні відхилення показників ідентичності жінок, які виїхали за кордон (N=34)

Показник	Mean (Середнє)	Std. Deviation (Станд. відхилення)
Активність (K1)	2.471	2.537
Особистісні/оцінні хар. (K2)	2.853	3.644
Конкретно-описові висл. (K3)	0.529	0.896
Ситуативні/діяльнісні від. (K4)	0.353	1.178
Рефлексивно-ціннісні від. (K5)	0.676	1.364
Самооцінка (R-total)	33.235	4.328
Поведінковий компонент (T_total)	4.243	1.591
Афективний компонент (A_total)	5.074	1.517
Когнітивний компонент (C_total)	4.419	1.801
Оцінка (SD_Evaluation)	4.164	0.612
Активність (SD_Activity)	4.094	0.750
Сила (SD_Potency)	3.908	0.755

Загальний показник самооцінки (R_total) має середнє значення 33.24 (sd=4.33) при максимальному можливому значенні 40.00. Це вказує на тенденцію до позитивного ставлення до себе, хоча значення не виходить за межі середнього рівня. Варіативність результатів (sd =4.33) свідчить про індивідуальні відмінності у ставленні до власної цінності.

Середні значення трьох складових Я-ідентичності (національної, гендерної та громадянської) за шкалами T_total ($M=4.24$), A_total ($M=5.07$) та C_total ($M=4.42$) відображають помірно високий рівень вираженості когнітивних, емоційних та поведінкових аспектів ідентичності у вибірці. Варіативність (sd від 1.51 до 1.80) свідчить про відмінності між учасницями у ступені залученості до цих компонентів ідентичності.

Зокрема, найвище середнє значення ($M=5.07$) емоційного компонента (A_total) може вказувати на сильне емоційне залучення до своєї ідентичності, що, імовірно, пов'язано з травматичним досвідом та переживанням єдності з нацією в умовах війни. Вираженість трьох складових ідентичності на рівні вище середнього може відображати збережену залученість жінок до уявлень про себе як представниць певної спільноти та носійок національної й громадянської належності. Варіативність цих показників може бути пов'язана з тривалістю перебування за кордоном, індивідуальним досвідом адаптації та різним рівнем соціальної підтримки у новому середовищі.

Три інтегральні фактори семантичного диференціала: оцінка, активність та сила - характеризуються такими середніми значеннями: Оцінка (SD_Evaluation) - $M=4.16$, $SD=0.61$; Активність (SD_Activity) - $M=4.09$, $SD=0.75$; Сила (SD_Potency) - $M=3.91$, $SD=0.75$.

Ці показники свідчать про загалом позитивне сприйняття жінками свого актуального образу «Я - жінка сьогодні» за усіма трьома вимірами. Водночас помірні стандартні відхилення вказують на певну неоднорідність у сприйнятті власних характеристик.

Переважання «Оцінки» та «Активності» над «Силою» може відображати активну пошукову позицію жінок, які змушені були змінити місце проживання. Вони сприймають себе як тих, хто діє (Активність), та позитивно оцінює свій образ (Оцінка), тоді як компонент Сили, пов'язаний з владністю та рішучістю, виражений трохи менше.

Для встановлення взаємозв'язків між складовими ідентичності у групі жінок, які «виїхали за кордон», було застосовано кореляційний аналіз за коефіцієнтом

Спірмена. Показники кореляції взаємозв'язків між складовими ідентичності у жінок, які «виїхали за кордон» представлена у Таблиці 2 та Додатку В.

Таблиця 2.

Кореляційні взаємозв'язки між складовими ідентичності у жінок, які «виїхали за кордон» (n = 34)

Показник	Оцінка (SD_Evaluation)	Активність (SD_Activity)	Сила (SD_Potency)
Самооцінка (R_Total)	0.350*	0.454**	0.630***

Аналіз Таблиці 2 демонструє наявність прямих, статистично значущих взаємозв'язків між загальним показником самооцінки Розенберга (R_Total) та трьома інтегральними факторами семантичного диференціала: виявлено зв'язок із фактором Оцінки (SD_Evaluation, $r=0.350, p<0.05$); встановлено сильніший зв'язок із фактором Активності (SD_Activity, $r=0.454, p<0.01$). Найбільш виражений зв'язок зафіксовано із фактором Сили (SD_Potency, $r=0.630, p<0.001$).

Ці результати свідчать, що у жінок, які «перебувають за кордоном», позитивне самоставлення найбільше корелює зі сприйняттям власного «Я» як сильного та активного (SD_Potency, SD_Activity), і меншою мірою з емоційною оцінкою (SD_Evaluation).

Отримані дані дозволяють припустити можливий взаємозв'язок між змінами показників семантичного диференціала за компонентами «Сила», «Активність» та «Оцінка» і загальною самооцінкою. Найвищі коефіцієнти кореляції між самооцінкою та компонентами «Сила» і «Активність» можуть свідчити про те, що в умовах міграції позитивне ставлення жінок до себе частково пов'язується з відчуттям внутрішньої

рішучості та здатністю діяти в нових обставинах. Таку інтерпретацію можна розглядати як одну з можливих, що впливає з аналізу даних.

Провівши аналіз та інтерпретацію результатів ідентичності жінок, які «вийшли за кордон», можемо стверджувати, що у зовнішньому виразі самовизначення переважають соціально-рольові та особистісно-оцінні твердження (K1, K2), що свідчить про опору на стійкі внутрішні та соціальні характеристики в умовах змін.

За результатами описової статистики для цієї групи характерний позитивний рівень самооцінки ($M=33.24$) та високий рівень емоційної залученості до своєї ідентичності ($A_total, M=5.07$).

Виявлена можливість взаємозв'язку між показниками семантичного диференціала та самооцінкою, зокрема сильніший зв'язок із компонентами «Сили» ($r=0.630$) та «Активності» ($r=0.454$).

Найсильніша кореляція самооцінки з компонентами «Сили» та «Активності», ще може пояснюватися тим, що відчуття внутрішньої рішучості та здатності до активних дій відіграє вирішальну роль у збереженні позитивного ставлення до себе у період адаптації за кордоном.

3.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження ідентичності жінок, які залишилися в Україні під час повномасштабного вторгнення

Для визначення рівня вираженості складових ідентичності у групі жінок ($N=41$) проаналізовано середні значення, що наведені у Таблиці 3 та Додатку С.

Аналіз середніх значень вказує на те, що загальний індекс самооцінки (R_total) (32.83 при макс. 40.00) перебуває на високому рівні, що показує збереження позитивного самоставлення. Це може означати, що навіть в умовах постійного стресу жінки зберігають достатній рівень самоповаги, який допомагає їм справлятися з труднощами.

У структурі відповідей за методикою «Хто я?» найбільші середні значення спостерігаються у категоріях особистісно-оцінних характеристик (K2, 3.390) та соціально-рольових відповідей (K1, 3.341). Це може свідчити про те, що в уявленнях

учасниць про себе переважають саме особистісні описи та соціальні ролі. Цей розподіл K1 та K2 показує, що жінки, які «залишилися в країні», покладаються на найбільш стійкі та внутрішньо значущі аспекти свого «Я», а саме -на свої ролі (мати, громадянка, фахівчиня) та внутрішні якості, а не на зовнішні, ситуативні характеристики.

За вимірами самосприйняття (Семантичний Диференціал SD), всі три показники - SD_Evaluation - Оцінка (3.79), SD_Activity - Активність (3.67) та SD_Potency - Сила (3.61) - демонструють помірно позитивне сприйняття власного образу. Ці показники свідчать про наявність внутрішніх ресурсів. Переважання «Оцінки» над «Активністю» та «Силою» (хоча різниця невелика) може вказувати на те, що для цієї групи емоційно-ціннісне ставлення до себе є ключовим елементом самосприйняття. Важливо відзначити, що рівень «Сили» ($M=3.61$) є найнижчим, що, імовірно, відображає відчуття виснаженості та зниження контролю над зовнішніми обставинами в умовах війни.

Варто також звернути увагу на компоненти соціальної ідентичності за методикою Камерона. Афективний компонент (A_{total} , $M=5.085$) має найвище середнє значення серед трьох складових (A, C, T). Це може означати, що жінки зберігають важливі для себе почуття пов'язаності з людьми та середовищем, які для них мають значення. Поєднання цього показника з відносно високим рівнем самооцінки може свідчити, що такі особисті почуття та ставлення до себе допомагають жінкам зберігати внутрішню стійкість у складних обставинах.

Середні значення показників ідентичності жінок, які залишилися в Україні
(N=41)

Показник	Mean (Середнє)	Std. Deviation (Станд. відхилення)
Самооцінка (R-total)	32.829	5.412
Особистісні/оцінні хар. (K2)	3.390	3.577
Соціально-рольові відп. (K1)	3.341	2.972
Конкретно-описові висл.(K3)	0.756	0.916
Ситуативні/діяльнісні відп. (K4)	0.366	0.888
Рефлексивно-ціннісні відп. (K5)	0.488	1.551
Оцінка (SD_Evaluation)	3.789	0.954
Активність (SD_Activity)	3.668	0.847
Сила (SD_Potency)	3.607	0.918
Поведінковий компонент (T_total)	4.384	1.543
Афективний компонент (A_total)	5.085	1.808
Когнітивний компонент (C_total)	4.780	1.906

Показники кореляції взаємозв'язків між складовими ідентичності у жінок, які «залишилися в Україні» (n=41) представлена у Таблиці 4 та Додатку D.

Таблиця 4.

Кореляційні взаємозв'язки між складовими ідентичності у жінок, які «залишилися в Україні» (n=41).

Показник	Самооцінка (R-total)	Когнітивний комп. (C_total)
Оцінка (SD_Evaluation)	0.480***	
Активність (SD_Activity)	0.414**	
Сила (SD_Potency)	0.461**	0.446**

Примітка: * - $p < 0.05$; ** - $p < 0.01$; *** - $p < 0.001$.

Аналіз кореляцій показує, що загальний показник самооцінки (R_total) прямо пов'язаний із трьома вимірами самосприйняття - Оцінкою (SD_Evaluation, $r=0.480$, $p<0.001$), Активністю (SD_Activity, $r=0.414$, $p<0.01$) та Силою (SD_Potency, $r=0.461$, $p<0.01$).

Також виявлено пряму кореляцію між когнітивним компонентом соціальної ідентичності (C_total) і фактором Сили (SD_Potency, $r=0.446$, $p<0.01$).

Це може означати, що жінки, які краще розуміють свою ситуацію та свої ролі, частіше сприймають себе як більш внутрішньо сильних та здатних долати труднощі.

Такий зв'язок може свідчити, що ясніше уявлення про себе допомагає жінкам відчувати більше внутрішньої опори та підтримки в умовах тривалого стресу.

Отримані зв'язки свідчать про узгодженість між показниками самооцінки, окремими аспектами самосприйняття та когнітивною складовою ідентичності у групі жінок, які «залишилися в Україні».

У межах підвибірки не виявлено статистично значущих кореляцій між показниками методики «Хто Я?» (K1-K5) та складовими семантичного диференціала - Оцінкою (SD Evaluation), Активністю (SD_Activity) і Силою (SD_Potency), а також компонентами соціальної ідентичності (T_total, A_total, C_total).

Це означає, що частота появи різних типів відповідей (соціально-рольових, особистісно-оцінних, конкретно-описові, поведінкові ситуативні/ діяльнісні або рефлексивно-ціннісних) не демонструє узгоджених змін із іншими вимірюваними характеристиками у цій групі.

Також не встановлено значущих зв'язків між афективним компонентом (A_total) та поведінковим компонентом (T_total) і факторами семантичного диференціала (SD_Evaluation, SD_Activity, SD_Potency), що вказує на відсутність спільної варіативності між цими показниками у вибірці жінок, які «залишилися в Україні».

Отже, значущі кореляції у групі обмежуються взаємозв'язками між загальним показником самооцінки (R_total) і трьома складовими самосприйняття, а також між когнітивним компонентом соціальної ідентичності (C_total) і фактором «Сили» (SD_Potency), тоді як інші шкали не демонструють статистично підтверджених зв'язків.

Провівши аналіз результатів жінок, які залишилися в Україні, можна припустити, що для цієї групи характерним є доволі позитивне ставлення до себе та стійкі почуття, пов'язані з власною ідентичністю.

У відповідях за методикою «Хто я?» частіше зустрічалися особистісні та соціально-рольові характеристики. Це може означати, що жінки описують себе через те, ким вони себе вважають у повсякденних ролях і які риси в собі помічають, і спираються на це у складних обставинах.

Також можна говорити про можливість зв'язку між самооцінкою та показниками самосприйняття. Найбільш помітним є зв'язок із тим, як жінки оцінюють себе загалом.

Окремої уваги заслуговує зв'язок між когнітивним компонентом ідентичності (те, як жінка розуміє свою ситуацію та себе) і показником «Сили». Можливо, що чіткіше розуміння власного становища та ролей допомагає жінкам відчувати більше внутрішньої опори і впевненості в умовах тривалої напруги.

3.3 Порівняльний аналіз та інтерпретація результатів особливостей ідентичності жінок, які виїхали за кордон та жінок, які залишилися в Україні під час повномасштабного вторгнення

Для виявлення значущих відмінностей в особливостях ідентичності та самосприйняття між жінками, які «виїхали за кордон», та тими, хто «залишився в Україні», було застосовано U-критерій Манна-Уїтні.

Результати порівняльного аналізу, що демонструють результати міжгрупових порівнянь, представлені у Таблиці 5 та Додаток Е.

Таблиця 5.

Результати порівняльного аналізу показників ідентичності жінок, які «виїхали за кордон» та жінок, які «залишилися в Україні» (U-критерій Манна-Уїтні)

Показник	U	p- (середній ранг)	Середній ранг: "За кордоном"	Середній ранг: "Україна"
Самооцінка (R-total)	910.00	0.020	44.58	32.83

У більшості показників методики «Хто Я?» (K1-K5) міжгрупові відмінності не досягають статистичної значущості. Середні значення соціально-рольових відповідей (K1), особистісно-оцінних висловлювань (K2), конкретно-описових характеристик (K3), ситуативно-діяльнісних відповідей (K4) та рефлексивно-ціннісних висловлювань (K5) у жінок, які «виїхали за кордон», та жінок, які «залишилися в Україні», є близькими за величиною. Це означає, що структура відповідей за категоріями методики «Хто Я?» у двох групах загалом подібна і не демонструє суттєвих зрушень у бік тієї чи іншої форми самопрезентації.

Проведений порівняльний аналіз показав наявність статистично значущих відмінностей лише за однією складовою. Єдиною статистично значущою міжгруповою відмінністю є загальний показник самооцінки (R_{total}). У жінок, які «виїхали за кордон», середнє значення самооцінки становить 34.67 бала, тоді як у жінок, які «залишилися в Україні», -31.71 бала ($U=910.000$, $p=0.020$). Це може свідчити про те, що у вибірці «жінок за кордоном» частіше зустрічаються більш високі оцінки власної цінності та задоволеності собою, у той час як у групі «жінок в Україні» самооцінка в середньому є статистично значущо нижчою.

Ця відмінність може мати кілька можливих пояснень. Для частини жінок сам процес вимушеного виїзду міг бути пов'язаний із необхідністю швидко приймати важливі рішення та пристосовуватися до нових умов, що інколи супроводжується підвищеною мобілізацією внутрішніх ресурсів. Також жінки, які тривалий час перебувають за кордоном, могли поступово відчувати більше передбачуваності у повсякденному житті, що сприяє відчуттю внутрішньої рівноваги.

У той самий час жінки, що «залишилися в Україні», живуть у значно більш змінному та напруженому середовищі, що може позначатися на самооцінці та загальному емоційному стані.

Таким чином, більш високі показники самооцінки у «жінок за кордоном» можна розглядати як один із можливих проявів їхнього поступового пристосування до нових умов.

Для трьох компонентів соціальної ідентичності за методикою К. Камерон - поведінкового (T_{total}), афективного (A_{total}) та когнітивного (C_{total}) - статистично значущих відмінностей між групами не виявлено. Середні значення цих показників у «жінок за кордоном та в Україні» дуже близькі, що дає змогу говорити про загальну подібність рівня залученості до важливих соціальних ідентичностей (національної, гендерної, громадянської) в обох групах.

Ця подібність є важливим результатом і свідчить про стійкість ключових компонентів соціальної ідентичності до впливу зовнішніх обставин. Незважаючи на різницю в місці проживання та рівні безпеки, ступінь усвідомлення себе українкою, емоційної гордості за свою належність та участі у громадському житті залишається

однаковим для обох груп, що вказує на єдину, стійку національну ідентичність в умовах війни.

Щодо інтегральних факторів семантичного диференціала - «Оцінки» (SD_Evaluation), «Активності» (SD_Activity) та «Сили» (SD_Potency) - середні значення у жінок, які «виїхали за кордон», є дещо вищими, ніж у жінок, які «залишилися в Україні». Рівень значущості для SD_Evaluation (Оцінка) становить $p=0.050$, а для SD_Activity (Активність) - $p=0.053$, тобто ці відмінності перебувають на межі статистичної значущості, але формально не виходять за прийнятий поріг.

За фактором «Сили Я» (SD_Potency) статистично значущих відмінностей між групами не виявлено ($p=0.246$), хоча середнє значення у «жінок за кордоном» також дещо вище. Стабільність показника «Сили Я» може пояснюватися тим, що цей компонент відображає глибші й менш змінні у часі характеристики самосприйняття, які менш чутливі до короткострокового впливу зовнішніх умов. «Сила Я» за семантичним диференціалом часто відображає внутрішні ресурси, відчуття впевненості та здатності впливати на власне життя, тому відсутність міжгрупових відмінностей виглядає логічною та очікуваною.

Загалом це дає підстави зробити висновок, що, окрім більш високого середнього рівня загальної самооцінки (R_{total}) у жінок, які «виїхали за кордон», інші компоненти ідентичності та самосприйняття залишаються порівняно подібними у двох групах і не демонструють різко виражених міжгрупових розбіжностей.

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

За результатами проведеного нами емпіричного дослідження встановлено:

1. Жінки зрілого віку, які після початку повномасштабного вторгнення виїхали за кордон, зберігають позитивне ставлення до себе. У їхніх відповідях переважають описи власних якостей та розуміння себе. Зафіксовано зв'язки між тим, як вони оцінюють себе, і тим, як бачать свої можливості та здатність діяти. Це може свідчити про опору на внутрішні ресурси в умовах життя за кордоном.
2. Жінки зрілого віку, які після початку повномасштабного вторгнення залишилися в Україні, також демонструють загалом позитивне ставлення до себе. У їхніх відповідях частіше зустрічаються описи рис характеру, відповідальності та життєвих ролей. Зафіксовано зв'язки між самооцінкою і тим, як вони бачать себе у щоденних діях та у відчутті власних можливостей. Це показує поєднання впевненості та готовності діяти, навіть попри складні умови. У цій групі також простежується опора на відчуття належності до соціального оточення, що може підтримувати емоційну рівновагу.
3. У порівнянні двох груп встановлено, що статистично значущою є лише одна відмінність: жінки, які «виїхали за кордон», мають вищий рівень самооцінки. Це може бути пов'язано з більш передбачуваними умовами життя, що зменшує щоденний стрес і полегшує збереження впевненості у власних можливостях. Натомість, життя в умовах небезпеки може позначатися на самооцінці жінок, які залишилися в Україні.
4. Незалежно від місця проживання, у жінок обох груп зберігається узгодженість між тим, як вони ставляться до себе, і тим, як оцінюють свої можливості та здатність діяти. Це свідчить про стабільність самооцінки в умовах тривалих життєвих змін.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного нами теоретичного аналізу та даними емпіричного дослідження соціальної ідентичності жінок зрілого віку, які проживають в Україні та емігрували за кордон після початку повномасштабного вторгнення, нами були сформульовані такі загальні висновки:

1. Соціальна ідентичність є складним та змінним явищем, формування якого відбувається під впливом трьох ключових чинників: особистісних характеристик, соціальних ролей та культурно-історичного середовища. У жінок у зрілому віці ці компоненти найтісніше пов'язані з життєвим досвідом, потребою в продуктивності та пошуком внутрішньої стабільності.
2. У жінок зрілого віку, які виїхали за кордон після початку повномасштабного вторгнення, позитивне ставлення до себе частіше пов'язане з опорою на власні внутрішні можливості, самостійність та готовність діяти. Виявлено, що в умовах адаптації до іншої країни важливу роль відіграє внутрішня організованість, уміння розраховувати на себе та підтримувати активність у новому середовищі. Для цієї групи жінок більш важливими є внутрішні можливості, а не зовнішня підтримка.
3. У жінок зрілого віку, які «залишилися в Україні», позитивне ставлення до себе спирається на емоційне прийняття себе та чітке розуміння власної життєвої ситуації. Виявлено, що відчуття внутрішньої сили в цій групі пов'язане з ясним баченням своїх обставин та включенням у щоденні дії. У відповідях також простежується опора на зв'язок із соціальним оточенням та почуття належності. Це є важливим ресурсом підтримки в умовах життя в країні під час війни.
4. Жінки обох досліджуваних груп (і ті, хто «залишився в Україні», і ті, хто «виїхав за кордон») зберігають позитивне ставлення до себе та стійку структуру самовизначення. У зовнішньому описі себе переважають твердження, пов'язані з життєвими ролями, відповідальністю та уявленням про власні можливості. Це підтверджує збереження загальної стабільності

ідентичності незалежно від місця проживання та різних умов, у яких опинилися жінки після початку війни.

5. Зафіксовано значущі відмінності між групами жінок за самооцінкою: жінки, які «виїхали за кордон», продемонстрували значущо вищий рівень позитивного ставлення до себе, тоді як інші компоненти ідентичності не мають значущих відмінностей. Вищий рівень самооцінки у жінок, які «виїхали за кордон», може пояснюватися підвищеною особистісною відповідальністю, потребою в самостійних рішеннях та успішною адаптацією до нових соціальних умов: включення в інше соціокультурне середовище посилюють відчуття власної спроможності, що й відображається у значущо вищих показниках.
6. Незважаючи на різні умови перебування, соціальна ідентичність жінок зрілого віку зберігається стабільною. В обох групах простежується здатність підтримувати цілісне уявлення про себе, користуватися наявними можливостями та залишатися активними. Ми пояснюємо це тим, що зрілість віку забезпечує сформованість життєвих орієнтацій, здатність до адаптивного саморегулювання та використання внутрішніх ресурсів, що підтримує сталість ідентичності навіть в умовах зміненого соціального середовища.
7. Дослідження підтвердило припущення про підвищення значущості особистісних факторів та внутрішньої опори для жінок зрілого віку, які «виїхали за кордон», що виразилось у вищій самооцінці та фокусі на власних якостях. Проте, загальна структура самовизначення та стабільність ідентичності виявилися схожими в обох групах, що не дає підстав говорити про кардинально різну орієнтацію ідентичності (традиційну та особистісну), як передбачала гіпотеза.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. Явлення про психологічне благополуччя у трьох хвилях когнітивно-поведінкової терапії // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія.* - 2023. - Вип. 2(18). - С. 6-10. - DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2023.2\(18\).1](https://doi.org/10.17721/BPSY.2023.2(18).1)
2. Аккая К. О. *Психологічні особливості формування соціальної ідентичності особистості в умовах мультикультурного середовища* : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 - соціальна психологія ; психологія соціальної роботи. - Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2025. - URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/Akkaja/%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA-%20%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%83_%D0%90%D0%BA%D0%BA%D0%B0%D1%8F.pdf
3. Бази́ка Є. Л. Проблема трансформування ідентичності жінок зрілого віку // *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.* - 2008. - С. 30-38. - URL: https://uu.edu.ua/upload/universitet/Galereya_slavi/Ulyubleni_vikladachi/Ulyubleni_vikladachi/Bazika_E_L.doc
4. Барабашук Г. В. Соціальна ідентичність особистості: теоретичний аналіз розвитку проблеми // *Психологічні перспективи.* - 2014. - No 24. - URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/1398>
5. Блинова О. Є. Криза ідентичності особистості у нестабільні періоди розвитку суспільства // *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія.* - 2013. - Т. 18, Вип. 22, Ч. 1. - С. 31-38. - URL: https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8917/%D0%91%D0%BВ%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_39.pdf?sequence=1
6. Бойко С. В. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни // *Українознавчий альманах.* - 2022. - Вип. 30. - URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/download/448/434>
7. Gradus Research. *Дослідження гендерної рівності в Україні, 2024* [Електронний ресурс]. - URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/research-gender-equality-ukraine>
8. Гресь Л. О. Психологічний зміст кризи середини життя особистості // *Наука і освіта.* - 2014. - No 1. - С. 43-47. - URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/download/226/359>
9. Грига М., Шевчук Ю. Теоретичний аналіз ідентичності як особистісного змінювання молоді // *Наукові записки.* - 2020. - No 4. - С. 112-117. -

- URL: <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ped-psyh/article/download/111/107>
10. Губеладзе І. Г. Особливості функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності // *Практична психологія та соціальна робота*. - 2012. - № 9 (162). - С. 56-62. - URL: <http://lib.iitta.gov.ua/710166/1/%D0%9F%D0%A0%D0%B0%D0%BA%D1%82-%D0%9F%D1%81-%D1%96-%D0%A1%D0%BE%D1%86-%D0%A0%D0%BE%D0%B1-2.pdf>
 11. Демчук С. Я. Ідентичність особистості: психологічний аспект. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. - 2015. - Вип. 58. - С. 27-31. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPs_2015_58_7
 12. Заграй Л. Гендерна ідентичність жінки в Україні як результат інтерпретації культурних текстів // *Психологія особистості*. - 2022. - № 2(22). - С. 15-25. - DOI: <https://doi.org/10.15330/psp.22.15-26>
 13. Заїка В. М., Моргун В. Ф. Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості // *Психологія і особистість*. - 2016. - Т. 2, № 2. - С. 30-44. - URL: <https://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/163149>
 14. Закіров М. Б. Національна ідентичність перед викликами нових інформаційних реалій. Рец. на монографію: Половинчак Ю. М. *Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності*. - К. : НБУ ім. В. І. Вернадського, 2017. - 372 с. // *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. - 2018. - Вип. 1. - С. 99-101. - URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002468>
 15. Закіров М. Національна ідентичність перед викликами нових інформаційних реалій // *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. - 2018. - № 1. - С. 99-102. - URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ujlis_2018_1_11.pdf
 16. Зінченко Ю. О. Проблема сепараційної тривоги особистості в методі “Я-реконструкція” // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. - 2024. - Вип. 77. - С. 8-13. - DOI: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2024-77-01>
 17. Зливков В. Л., Котух О. В. Ідентичність особистості: інтеграція психологічних знань // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. - 2020. - Вип. 1(3). - С. 20-22. - URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/download/1020/973/>

18. Карамушка Л. М. Технології забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості: результати наукового дослідження // *Вісник НАПН України*. - 2025. - Т. 7, № 1. - URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/541>
19. Карамушка Л. М., Карамушка Т. В. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни // *Організаційна психологія. Економічна психологія*. - 2022. - № 2 (26). - С. 63-74. - URL: <https://www.academia.edu/91901230>
20. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В. Соціально-професійні чинники суб'єктивного благополуччя населення в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну // *Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. - Запоріжжя, 2022. - С. 66-74. - URL: <https://www.academia.edu/91901230>
21. Коваленко А. Б., Безверха К. С. Теоретичні засади визначення структури соціальної ідентичності особистості // *Соціально-психологічні студії*. - 2018. - URL: <https://sppstudios.com.ua/uk/article/read/theoretical-principles-of-definition-of-the-structure-of-social-identity-of-personality>
22. Козлова О. М. Теоретичні засади дослідження феномену ментальності // *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політ. науки та методика викл. соц.-політ. дисциплін*. - 2012. - Вип. 7. - С. 117-120. - URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6411/Kozlova.pdf>
23. Короход Я. Д., Тат'янчиков А. О., Самара О. Є. Особливості гендерної ідентичності жінок у сучасному суспільстві // *Загальна психологія. Історія психології*. - 2023. - No 1. - С. 12-20. - URL: https://www.psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2023/3.pdf
24. Кузікова С. Б., Щербак Т. І. Психологічні особливості перебігу кризи середнього віку // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. - 2020. - No 2. - С. 131-139. - URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/download/1065/1016>
25. Кузьменко Л. П. Гендерні аспекти ідентичності жінок: теоретичний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. - 2017. - Вип. 4. - С. 58-63. - URL: <https://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/41199/1/13.pdf>
26. Кулаєва Т. Теоретична модель переживання самотності в дорослому віці // *Mental Health: Problems and Solutions*. - 2022. - No 2. - С. 56-64. - URL: <https://mpp-journal.com/index.php/journal/article/download/26/17>
27. Кухарук О. Ю. Теорія соціальної ідентичності та прогнозування соціальної поведінки: основні підходи // *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. - 2023. - Вип. 48 (51). -

- URL: https://www.researchgate.net/publication/367796096_Teoria_socialnoi_identichnosti_ta_prognozuvanna_socialnoi_povedinki_Osnovni_pidhodi/fulltext/63dacbcfc97bd76a82540a02/Teoria-socialnoi-identichnosti-ta-prognozuvanna-socialnoi-povedinki-Osnovni-pidhodi.pdf
28. Методика “Двадцять тверджень”, або “Хто я?” М. Куна і Т. Макпартленда [Електронний ресурс] // *Stud.com.ua* : освітній портал. - URL: https://stud.com.ua/75548/menedzhment/metodi_analizu_osoblivostey_identichnosti
 29. Моргун В. Психологія і багатовимірність особистості // *Психологія і суспільство*. - 2000. - № 2. - С. 56-62. - URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29391/1/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B3%D1%83%D0%BD.pdf>
 30. Особливості трансформації ідентичності у жінок середнього віку зі співзалежністю / Ірина Гордієнко-Митрофанова, Світлана Безкоровайна // *Innovative Solutions In Modern Science*. - 2024. - No 1(61). - URL: https://www.researchgate.net/publication/379041789_FEATURES_OF_IDENTITY_TRANSFORMATION_IN_MIDDLE-AGED_CODEPENDENT_WOMEN/fulltext/65f8325b32321b2cff8c2616/FEATURES-OF-IDENTITY_TRANSFORMATION-IN-MIDDLE-AGED-CODEPENDENT-WOMEN.pdf
 31. Османова А. М., Співак Л. М. *Етнопсихологія : психодіагностичний практикум. Хрестоматія*. - Київ, 2020. - 202 с. - URL: https://deps.snu.edu.ua/media/filer_public/43/05/43059fd4-c9f5-4bf2-8131-52201104a58c/osmanova_aetnopsikhologiiia_navchalnii_posibnik_praktikum_khrestoma-tiia.pdf
 32. Парасей А. Тривожні стани у жінок середнього віку // *Психологічний вісник ЛНУ імені Івана Франка*. - 2023. - No 18. - С. 84-92. - URL: https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2023/11.pdf
 33. Петровська І. Р. *Психологія становлення громадянської ідентичності особистості* : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 - соціальна психологія ; психологія соціальної роботи. - Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023. - URL: <https://ispp.org.ua/disertatsii/etrovskapsycholohiya-stanovlennya-hromadyanskoyi-identychnosti>
 34. Пяськовська І. Психологічні особливості типів переживання кризи середнього віку // *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. - 2013. - Вип. 41(65). - С. 121-128. - URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/5342/1/Liaskovskaya.pdf>
 35. Поліщук Ю. Й. Самоідентифікація особистості в процесі соціально-педагогічної діяльності молодіжного об'єднання // *Психолого-педагогічні*

- проблеми сільської школи.* - 2007. - Вип. 17. - С. 123-129. - Умань : УДПУ ім. Павла Тичини. - URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_17.pdf
36. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичність в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни // *Політичні дослідження.* - 2024. - No 2(8). - С. 72-77. - URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/4_Polishchuk.pdf
37. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:* матеріали III круглого столу (Київ, 15 жовтня 2024 року) / за ред. О. П. Соснюка, І. В. Остапенко. - Київ : Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2024. - 123 с. - ISBN 978-966-8063-80-2. - URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-prob_rozv-24.pdf
38. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:* матеріали круглого столу (Київ, 20 жовтня 2022 р.) / за ред. А. Б. Коваленка, І. В. Останенка. - Київ : Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. - 78 с. - URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%A2%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%BA%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%83_20_10_2022%20%D0%BD%D0%BE%D0%B2%204.pdf
39. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:* матеріали круглого столу (Київ, 20 жовтня 2022 р.) / за ред. А. Б. Коваленка, І. В. Останенка. - Київ : Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. - 78 с. - URL: https://fb119580-ec2e-486e-9f42-f5558b7bc0ac.filesusr.com/ugd/7c05ac_3d0e5e81027144c6bc5ff40902a33cf8.pdf
40. Савченко О. С., Джечко Л. М. Соціальні аспекти переживання самотності в умовах сучасності // *Психологія і суспільство.* - 2022. - No 3. - С. 110-120. - URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/10_Savchenko.pdf
41. Сардаковський В. В. Психологічні особливості соціальної ідентичності особистості // *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* - 2019. - URL: <https://eprints.zu.edu.ua/30450/1/Sardakovskij.pdf>

- 42.Сергеєва А. В. Психологія трансформаційних змін інтегральної ідентичності // *Психологічні перспективи*. - 2016. - Вип. 27. - С. 235-246. - URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstreams/c08e2b1b-cee7-4856-a08d-4f553652efac/download>
- 43.Терещенко К. В. Соціальна ідентифікація в контексті організаційного розвитку // *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. - 2008. - Т. I. - Ч. 21-22. - С. 31-36. - URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1687/1/T21.pdf>
- 44.Харченко Н. В. Психологічні особливості кризи ідентичності у дорослих. *Психологія і суспільство*. - 2019. - № 1 (75). - С. 131-139. - URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29267/1/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
- 45.Центр Разумкова. *Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.)*. - URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
- 46.Шевченко О. В. *Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості* : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. - Київ, 2005. - 213 с. - URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000350>
- 47.Шершньова О. В. Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу // *Ідентичність в сучасному світі: матеріали конференції (Острог, 24-25 травня 2024 р.)*. - Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2024. - С. 45-49. - URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9613/1/Problemy_kulturnoi_identychnosti.pdf
- 48.Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу // *Наукові записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* / за ред. С. Д. Максименка. - Київ : Ніка-Центр, 2010. - Вип. 38. - С. 379-387. - URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5147/1/%D0%AF%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%90%D0%97_2010_.pdf
- 49.*APA Dictionary of Psychology*. Entry: Semantic differential. American Psychological Association, 2023. URL: <https://www.dictionary.apa.org/semantic-differential>
- 50.Breakwell G. M. *Coping with Threatened Identities*. London: Methuen, 1986. 280 p. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315733913/coping-threatened-identities-glynis-breakwell>

51. Cameron J. E. A three-factor model of social identity: centrality, in-group affect, and in-group ties // *Self and Identity*. 2004. Vol. 3, No. 3. P. 239–262. DOI: 10.1080/13576500444000047. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13576500444000047>
52. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton, 1968. 336 p. URL: https://books.google.com/books/about/Identity_Youth_and_Crisis.html?id=v3XWH2PDLewC
53. Haslam S. A., Ellemers N. Social identity in industrial and organizational psychology: Concepts, controversies and contributions // Hodgkinson G. P., Ford J. K. (eds.). *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 20. Chichester: Wiley, 2005. P. 39–118. URL: <https://www.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/0470029307.ch2>
54. Hogg M. A. Uncertainty–identity theory // *Advances in Experimental Social Psychology*. 2007. Vol. 39. P. 69–126. DOI: 10.1016/S0065-2601(06)39002-8. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0065260106390028>
55. Kuhn M. H., McPartland T. S. An empirical investigation of self-attitudes // *American Sociological Review*. 1954. Vol. 19(1). P. 68–76. URL: https://www.stelar.edc.org/sites/default/files/Kuhn_TwentyStatementsTest.pdf
56. Osgood C. E., Suci G. J., Tannenbaum P. H. *The Measurement of Meaning*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 1957. 342 p. URL: <https://www.books.google.com/books?id=Qj8GeUrKZdAC>
57. Rosenberg M. *Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES)*. American Psychological Association, 1965. URL: <https://www.apa.org/obesity-guideline/rosenberg-self-esteem.pdf>
58. Rosenberg M. *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1965. 326 p. URL: <https://www.yorku.ca/rokada/psycetest/rosenbrg.pdf>
59. Tajfel H., Turner J. C. An integrative theory of intergroup conflict // *The Social Psychology of Intergroup Relations* / W. G. Austin, S. Worchel (eds.). Monterey, CA : Brooks/Cole, 1979. P. 33–47. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/An->

[integrative-theory-of-intergroup-conflict-Tajfel-Turner/3f6e573a6c1128a0b0495ff6ebb9ca6d82b4929d](#)

АНОТАЦІЯ

Ботвінова Ольга Вікторівна. Особливості соціальної ідентичності жінок зрілого віку. Кваліфікаційна робота. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. - 51 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено особливості соціальної ідентичності жінок зрілого віку (45-60 років), які виїхали за кордон після початку повномасштабного вторгнення та жінок, які залишилися в Україні. Дослідження проведено з урахуванням умов життєвих змін і впливу соціального контексту на уявлення про себе, емоційне ставлення до себе та залученість у діяльність.

За результатами емпіричного дослідження встановлено, що жінки обох груп загалом зберігають позитивне ставлення до себе та відносну стабільність ідентичності. У жінок, які проживають за кордоном, позитивне самосприйняття частіше пов'язане з опорою на внутрішні ресурси, активність і здатність самостійно долати життєві труднощі. У жінок, які залишилися в Україні, позитивне ставлення до себе значною мірою ґрунтується на емоційному прийнятті себе та відчутті належності до соціального оточення.

Порівняльний аналіз показав, що відмінності між групами стосуються насамперед рівня загального позитивного ставлення до себе, який є дещо вищим у жінок, що проживають за кордоном. Водночас інші аспекти ідентичності залишаються подібними, що свідчить про її стійкість незалежно від місця проживання та зовнішніх умов.

Ключові слова: ідентичність, соціальна ідентичність, зрілий вік, жінки зрілого віку, самосприйняття, міграція.

ABSTRACT

Botvinova Olga. Peculiarities of Social Identity in Middle-Aged Women. Qualification Thesis. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. - 51 p.

The thesis investigates the features of social identity among middle-aged women (45-60 years old) who moved abroad after the full-scale invasion of Ukraine and women who remained in Ukraine. The study examines how life changes and social context influence self-perception, emotional attitudes toward oneself, and engagement in everyday activities.

The findings indicate that women in both groups generally maintain a positive attitude toward themselves and demonstrate a relatively stable identity. Among women living abroad, positive self-perception is more often associated with reliance on internal resources, personal activity, and the ability to cope independently with life challenges. Among women who stayed in Ukraine, positive self-attitude is more closely connected to emotional acceptance of oneself and a sense of belonging to the surrounding social community.

Comparative analysis revealed differences mainly in the level of overall positive self-attitude, which is slightly higher among women living abroad. At the same time, other aspects of identity remain similar in both groups, indicating its stability regardless of place of residence and external conditions.

Keywords: identity, social identity, middle age, middle-aged women, self-perception, migration.